

ЦИКЛ СТАТЕЙ

БУТИ ГРОМАДЯНИНОМ УКРАЇНИ: РЕГІОНАЛЬНІ ВІЗІЇ

Пропонуємо до уваги читачів журналу “Український соціум” цикл статей, побудований на осмисленні результатів багаторічного трендового міжнародного проекту, розпочатого у 1994 р. за допомогою науковців Мічиганського університету (Інститут соціальних досліджень) з використанням методикою Детройтського міського дослідження (США). Від України у підготовці та реалізації проекту брали участь викладачі й студенти кафедри історії та теорії соціології, науковці Інституту історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, згодом – Українського католицького університету (м. Львів). Перші три хвили опитувань (1994, 1999, 2004 рр.) стосувалися порівняння загальних постав мешканців центрів Західного і Східного регіонів – міст Львова і Донецька з акцентом на формуванні ідентичностей львів’ян та донеччан і виявленні їхніх суспільних лояльностей. У 2010 р. завдяки спонсорській участі крім Львова і Донецька опитано мешканців Києва (столиці України), Житомира (Центрального регіону) і Херсона (Південного регіону). Останню, п’яту, хвилю опитувань проведено у 2015 р. з дещо зміненою географією залучених міст: якщо у кожній з п’яти хвиль з’ясувалася громадська думка мешканців Львова і Донецька, а у четвертій хвилі – столиці, а також умовних центрів Південного та Центрального регіонів країни, то у 2015 р. крім Львова і Києва у дослідженні взяли участь жителі Донецька, який з 2014 р. не підконтрольний українській владі, Харкова, Дніпра й Одеси, які інтерпретуються режимом В. Путіна як потенційно важливі центри проросійського сепаратизму на Півдні та Сході України. Спонсорами проекту у різний час виступали Міжнародний Фонд “Відродження”, Державний фонд фундаментальних досліджень (Україна), Програма дослідження сучасної історії України імені Петра Яцика (Канада). Вибірка, обсягом 400 респондентів у кожному місті, репрезентує його мешканців у віці від 18 років і старше.

Предметом аналізу слугуватиме громадська думка респондентів, які представляють центри регіонів України або великі українські міста і які давали відповіді на запитання анкети, що мало змінилася з 1994 р. Ці запитання стосувалися таких тем: ким вважають себе мешканці цих міст; яким чином і в якому напрямі відбувалися й відбуваються протягом останнього часу процеси їхньої ідентифікації (реідентифікації); яку історичну перспективу мають їхні індивідуальні та групові ідентичності; в який спосіб ці ідентичності знаходять свій прояв у різних сферах повсякденного життя мешканців – від соціально-політичної та соціально-економічної до культурної; що об’єднує або, навпаки, роз’єднує жителів регіональних центрів, столиці, сучасних українських міст і якою є їх перспектива на майбутнє. Головне завдання – виявити динаміку та скерованість громадської думки й громадських настроїв представників зазначених міст і з’ясувати, який сенс вкладають респонденти в обрані ними ідентичності та побудовані на них практики у контексті можливих сценаріїв розвитку сьогочасної України.

Першу статтю “Прелюдія. Тягар “радянської спадщини”: ідентифікаційні моделі жителів Львова і Донецька (1994–2010 рр.)” пропонуємо до уваги читача у цьому номері журналу “Український соціум”.

У другій статті йтиметься про те, як процедуру рутинної повільної переконфігурації ідентичностей у мирних умовах радикалізовано через сепаратистські виступи й утворення “ДНР” і “ЛНР”, а також вторгнення російських військ на Донбас. Крім того, розглядатимуться зміни у найбільш опуклих ідентифікаційних наборах мешканців Львова, Донецька та Києва; буде верифіковано робочу гіпотезу про те, що мешканці Львова та Києва обирають розрив з “радянською спадщиною” та шлях змін за європейським демократичним вектором, тоді як донеччани більше схильні до узвичаєного життя під впливом “Русского мира” і не демонструють прагнення до модернізаційних змін.

У третій статті буде детально представлено переформатування індивідуальних, групових і соціетальних ідентичностей у Львові та в окупованому Донецьку, а також у Києві, Харкові, Дніпрі та Одесі; досліджено гіпотезу про те, що старий регіональний поділ країни втратив свою пояснювальну функцію і межа тепер пролягає між дедалі схожими частинами України, з одного боку, та Донбасом, з іншого. Нині ця межа увиразнюється через відмінні погляди на майбутнє країни та шляхи його побудови; більшість респондентів прагне бути, насамперед, громадянами України, що дає підстави для обережного оптимізму в оцінці перспектив розвитку країни.

Оскільки у реалізації проекту брало участь декілька авторів, статті написані різними науковцями, які представляють провідні університети України та США.

УДК 316.334.52:159.923.2(477.83-25:477.6-25)“1994/2010”

Черниш Н.Й., проф., д-р соціол. наук, Львівський національний університет імені Івана Франка,
Сусак В.І., канд. соціол. наук, Львівський національний університет імені Івана Франка

ПРЕЛЮДІЯ. ТЯГАР “РАДЯНСЬКОЇ СПАДЩИНИ”: ІДЕНТИФІКАЦІЙНІ МОДЕЛІ ЖИТЕЛІВ ЛЬВОВА І ДОНЕЦЬКА (1994–2010 рр.)¹

За допомогою факторного аналізу досліджено спадкоємність і зміни в індивідуальній інтегральній ідентичності пересічних жителів Львова та Донецька у 1994–2010 рр. у контексті ступеня спільності з однією з 14 соціальних груп українського суспільства. Ці групи виокремлено за професійними, етнонаціональними, релігійними, політичними, демографічними та статусними характеристиками, які опосередковано відображали ряд елементів соціальної структури українського суспільства у зазначений період. З'ясовано, що новітні ідентичності, які б відображали взаємозв'язок з новими соціальними реаліями пострадянських трансформацій, у Львові та Донецьку у ці роки були представлені в індивідуальній інтегральній ідентичності репрезентантів двох регіональних центрів недостатньою мірою – сильнішим виявився вплив радянського минулого з притаманною йому ідентифікаційною моделлю.

Ключові слова: індивідуальна інтегральна ідентичність, Львів, Донецьк, пострадянські трансформації, факторний аналіз.

Обираючи у далекому 1994 р. предмет нашого дослідження у вигляді ідентичностей і суспільних лояльностей мешканців Львова і Донецька, ми, звичайно ж, не могли й передбачати, що за 20 років ця проблематика настільки радикально актуалізується. Тоді інтелектуальними обрями країни кружляла думка про істотні відмінності у поставках мешканців головних міст двох регіонів – Західного та Східного, яка втілилась у відомій тезі М. Рябчука про дві України. Відтоді (і дотепер) він повторює свою думку про те, що цей головний розкол в Україні не мовний, не етнічний і навіть не регіональний, а ідентичнісний [1]. З огляду на це, основою нашого дослідницького пошуку протягом 1994–2010 рр. були питання, пов'язані з характером ідентифікаційних виборів мешканців Львова і Донецька та їх ретельним аналізом за допомогою щоразу вдосконалюваного соціологічного інструментарію. Однією з головних робочих гіпотез авторів дослідження була думка про великі відмінності у найбільш опуклих ідентичностях представників цих міст, які могли спричинитися до утворення напруженості і навіть конфліктів між Сходом і Заходом України в ситуації використання цих відмінностей у політичних цілях.

Поняття ідентичності останнім часом концентрує довкола себе зусилля такої кількості представників різноманітних соціогуманітарних наук, що поряд з іншими багатовимірними феноменами заслуговує на виділення й найменування окремої міждисциплінарної комірки знання на кшталт науки про ідентичність або “ідентології” (“identity studies” за аналогією до “nationalism studies”, “gender studies” чи “migration studies”). Вражають темпи піднесення проблематики ідентичності на актуальність наукових зацікавлень численних когорт учених: з маргінальної – на початку 50-х рр. XX ст., на початку XXI ст. поруч із студіями глобалізації вона зайняла верхню сходинку в ієрархії преференцій науковців поруч з глобалізацією, про що ще у

¹ Стаття друкується як запрошення до дискусії.

1993 р. зазначав А. Турен. На його думку, наприкінці ХХ ст. відбувалося роз'єднання двох світів: з одного боку, світу торгівлі, ринків, предметів, з іншого – світу ідентичностей, племен і суб'єкта. Він зазначав, що нас, таким чином, роздирають, поклавши наші ноги на дві крижини, які дрейфують у протилежні боки [2, с. 121]. Цю думку ще більше увиразнив його наступник М. Кастельс. Він бачив у глобалізації та ідентичності дві сили, що по-новому структурують світ, який щойно народжується [2, с. 14].

Актуалізація проблематики ідентичності у науковому середовищі викликає стрибкоподібне прирощення соціогуманітарного знання про неї. Нині вже можна виділити декілька напрямів наукових пошуків як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників у ряді проблематики ідентичності, хоча суворих дисциплінарних кордонів між різними науками тут принципово бути не може. Одну з таких класифікацій за предметними полями досліджень ідентичності пропонує у своїй монографії О. Мусієздов, вкладаючи варіативність векторів вивчення ідентичності у чотирикомпонентну матрицю різних наук. Він вважає, що, у цілому, ряд соціологічних студій ідентичності простягається від її розуміння у контексті набутих соціальних властивостей до самостановлення, самоконцепції особистості. Це дає йому підставу розрізняти соціальну та особистісну ідентичності з відповідним виокремленням класифікаційного та особистісного значення поняття “ідентичність” [3, с. 20–21]. Важливим для нашого ракурсу вивчення ідентичності є його наголос на одній обставині, яка часто ігнорується деякими соціологами, особливо молодшого покоління. Йдеться про розмежування та різноманітне змістове співвідношення загальнозживаних понять особистісної та групової ідентичності, а також про структуру кожної з них та про особливості перебігу ідентифікаційних процесів у кожному напрямі.

І це є не тільки проблемою семантичного характеру. Погодьмося, що класифікувати ідентичності можна за різними критеріями. Так, особистісну ідентичність виокремлюють за її носієм (суб'єктом) – особистістю (мікрорівень формування та функціонування), а групову – відповідно, як таку, що належить певній соціальній групі (мезорівень). У цій класифікації наявні також соціетальна ідентичність, як ідентичність населення певної країни (макрорівень), та глобальна ідентичність, як ідентичність людства доби глобалізації (мегарівень). Додамо лише, що з усіх ідентичностей такого ґатунку і у вітчизняній, і у зарубіжній літературі найбільш дослідженою та інтерпретованою є саме особистісна, певною мірою – групова, дуже мало – соціетальна та космополітична ідентичності.

Якщо ж критерієм слугує самоототожнення з різними класами соціальних об'єктів, то можна виокремити такі типи ідентичностей: релігійну, професійну, політичну, соціально-класову, територіальну тощо. Перетин цих двох смислових полів утворює різноманітні комбінації, що дозволяє максимально чітко увиразнити конкретне завдання дослідника-соціолога.

Ми поділяємо принципове положення відомого українського соціолога А. Ручки про те, що коли йдеться про носія особистісної ідентичності, варто використовувати широке поняття “інтегральна індивідуальна ідентичність”, яке складається як з тотожності індивіда самому собі, так і з його ототожнення себе з певним зовнішнім соціальним об'єктом.

З огляду на це, **мета статті** – з'ясувати можливі шляхи формування тієї складової індивідуальної інтегральної ідентичності пересічного міщанина зі Львова і Донецька у 1994–2010 рр., яка стосується міри його спільності з різноманітними соціальними групами. Отже, слід визначити, з якою соціальною групою він себе ідентифікував та який ідентифікаційний вибір робив під час цих хвиль дослідження – у 1994 та у 2010 рр. у ширшому соціальному контексті.

Тому нашу дослідницьку мету можна конкретизувати як з'ясування змін власне в індивідуальній інтегральній ідентичності пересічного львів'янина і донеччанина у тій її частині, яка стосується ступеня спільності з однією з 14 соціальних груп українського суспільства, виокремлених у нашому міжнародному дослідженні. Адже за 16 років проведення чотирьох

хвиль цього дослідження у зазначених містах (1994–2010 рр.) варто було сподіватися, що динамічні процеси соціальних перетворень в Україні спричинять не менш динамічні зміни в індивідуальній інтегральній матриці мешканців обох міст. Гіпотетично ми уявляли, що ідентичності є не тільки показником ступеня успішності соціалізації або міри інтеграції сучасного українського суспільства, а, навпаки, часто підставою для зростання конфліктогенності та соціальної напруженості у ньому. Ситуація обрання нових ідентичностей чи інших, порівняно з колись існуючими ідентичностями, може слугувати генератором потенційних суспільних протистоянь. Про це свідчить ряд закордонних авторів, зокрема Л. Хадді. На його думку, приналежність до групи може переходити у внутрішньогрупову єдність, але також і у таку міжгрупову поведінку, що сіє розбрат, генерує політичний конфлікт та політичну акцію, а наявність ідентичностей, що обираються, або їх варіацій не виключає розвитку аутгрупової антипатії між членами цієї групи [4].

Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань проаналізовано відповіді респондентів зі Львова та Донецька у 1994 та 2010 рр. на запитання в анкеті: “Наше суспільство складається з різних груп людей. Кожна людина може мати дуже багато спільного з одними групами і дуже мало – з іншими. На цій картці є список різних соціальних груп. Мені хотілося б дізнатися щодо кожної з цих груп, як багато спільного Ви маєте з їхніми ідеями, інтересами, поглядами на різні події...”. Для вимірювання відповідей респондентів використовувалася порядкова шкала: 1) багато спільного, 2) дещо спільного, 3) дуже мало спільного, 4) нічого спільного.

До списку входили такі групи:

1) пенсіонери; 2) робітники; 3) євреї; 4) росіяни; 5) бізнесмени; 6) українці; 7) православні; 8) українські націоналісти; 9) реформатори; 10) домогосподарки; 11) комуністи; 12) греко-католики; 13) радянські люди; 14) багаті. Таким чином, до списку були включені соціальні групи за професійними (2, 5), етнонаціональними (3, 4, 6), релігійними (7, 12), політичними (8, 11, 13), демографічними (1, 10) та статусними (9, 14) характеристиками, які опосередковано відображали ряд елементів соціальної структури сучасного українського суспільства. Слід було встановити ступінь спільності респондентів у Львові та Донецьку у 1994 та 2010 рр. з цими групами, у контексті їхньої ймовірної кластеризації, для чого була використана процедура стандартного факторного аналізу з обертанням матриці компонентів за методом варимакс.

Розглянемо одержану соціологічну інформацію за роками, коли проводилося наше дослідження, яка стосується усіх опитаних респондентів у Львові та Донецьку.

Розпочнемо з порівняльного аналізу структур обернених матриць компонентів, властивих мешканцям обох міст у 1994 та 2010 рр., а продовжимо порівнянням отриманих результатів за виокремленими індексами та окремими змінними між Львовом і Донецьком. Формування матриць компонентів є необхідним для того, аби побачити, як протягом зазначеного періоду кластеризувалися змінні.

1. Порівняльний аналіз структур обернених матриць компонентів. Отже, внаслідок аналізу було одержано (відповідно до років проведення) дві матриці, характерні для усього масиву опитаних у Львові та Донецьку. Розглянемо детальніше їх структуру у 1994 та 2010 рр. (табл. 1, 2).

Згідно з даними таблиці 1, у багатокомпонентній структурі матриці 1994 р. утворилися два статистично надійних індекси. Перший, внутрішньо суперечливий індекс, утворює шкалу вимірювання, на одному полюсі якої розташовані респонденти, які відчували багато спільного з групами росіян, радянських людей, комуністів і водночас демонстрували антипатію до груп греко-католиків, українських націоналістів і реформаторів; на другому – респонденти, які відчували, навпаки, багато спільного з греко-католиками, українськими націоналістами та реформаторами і нічого спільного з групами росіян, радянських людей і комуністів.

Таблиця 1

Обернена матриця компонентів 1994 р.

Ступінь близькості	Компоненти				% дисперсії змінних, що пояснюється фактором	Альфа Кронбаха/ коефіцієнт кореляції для 2-х змінних
	1	2	3	4		
Греко-католики	-0,797	0,0	0,117	0,127	22,7	0,790
Росіяни	0,795	0,158	0,144	0,134		
Українські націоналісти	-0,792	0,146	0,153	0,215		
Радянські люди	0,708	0,0	0,129	0,297		
Комуністи	0,531	0,0	0,107	0,377		
Реформатори	-0,508	0,447	0,0	0,257		
Бізнесмени	0,0	0,809	0,0	-0,215	14,2	0,592
Багаті	-0,134	0,781	0,0	-0,143		
Євреї	0,190	0,542	-0,108	0,270		
Українці	-0,145	0,0	0,768	0,106	12,6	0,365
Робітники	0,117	-0,146	0,747	0,0		
Православні	0,0	0,305	0,379	0,201		
Домогосподарки	0,0	0,0	0,0	0,700	7,2	0,167
Пенсіонери	0,0	-0,182	0,321	0,620		

Примітка: метод відбору: аналіз головних компонентів; метод обертання: варимакс з нормалізацією Кайзера; обертання виконане за 5 ітерацій; 0,0 – коефіцієнт, який є меншим за 0,1.

Джерело: складено за базою даних опитування “Львів – Донецьк: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей (1994 р.)”.

Другий індекс, внутрішньо цілісний, складений зі змінних, притаманний тим респондентам, які, з одного боку, мали багато спільного з групами бізнесменів, багатих людей і євреїв, а з іншого – нічого спільного із зазначеними групами.

У тому ж 1994 р. п'ять змінних не творили статистично надійних індексів; вони були властиві респондентам, які висловлювали окремо певний ступінь близькості до груп українців, робітників і православних, а також до пенсіонерів і домогосподарок. Отже, ці характеристики у зазначеному році зберігали опуклість для респондентів зі Львова і Донецька.

Дані таблиці 2 притаманні для респондентів зі Львова і Донецька у 2010 р. Варто було очікувати, що за 16 років в ідентифікаційних матрицях відбулися певні зміни.

Отже, у таблиці 2 ми бачимо наявність вже трьох статистично надійних індексів. Внутрішня суперечливість першого складається з двох полюсів: 1) респонденти, які відчували багато спільного з групами греко-католиків, українських націоналістів і реформаторів, але нічого спільного з росіянами; 2) їхнє дзеркальне відображення: багато спільного з росіянами, але нічого спільного з греко-католиками, українськими націоналістами та реформаторами. Другий індекс – шкала, на якій, з одного боку, містилися респонденти, які відчували багато спільного з групами пенсіонерів, комуністів, радянських людей, домогосподарок та євреїв; а з іншого боку – нічого спільного із зазначеними групами. Третій індекс, з одного боку, відображає настанови респондентів у контексті їхнього відчуття великої спільності з групами багатих людей та бізнесменів, а з другого – тих респондентів, які не мають нічого спільного з цими групами.

Таблиця 2

Обернена матриця компонентів 2010 р.

Ступінь близькості	Компоненти				% дисперсії змінних, що пояснюється фактором	Альфа Кронбаха/ коефіцієнт кореляції для 2-х змінних
	1	2	3	4		
Українські націоналісти	0,826	0,0	0,198	0,0	21,1	0,684
Греко-католики	0,810	0,0	0,0	0,0		
Росіяни	-0,610	0,437	0,256	0,0		
Реформатори	0,491	0,181	0,441	-0,174		
Пенсіонери	0,0	0,712	-0,147	0,182	16,0	0,643
Комуністи	-0,299	0,706	0,0	-0,135		
Радянські люди	-0,323	0,648	0,0	0,233		
Домогосподарки	0,121	0,525	0,0	0,153		
Євреї	0,0	0,446	0,422	-0,367	11,6	0,518
Бізнесмени	0,0	0,0	0,845	0,103		
Багаті	0,143	0,0	0,789	0,130		
Українці	0,300	0,0	0,0	0,756	8,4	0,419
Робітники	-0,159	0,229	0,108	0,573		
Православні	0,0	0,307	0,151	0,533		

Примітка: метод відбору: аналіз головних компонентів; метод обергання: варимакс з нормалізацією Кайзера; обергання виконане за 8 ітерацій; 0,0 – коефіцієнт, який є меншим за 0,1.

Джерело: складено за базою даних опитування “Львів, Донецьк, Київ, Житомир, Херсон: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей (2010 р.)”.

Самодостатніми опуклими змінними, які не творили надійних індексів, залишилися ті, що вимірювали ступінь близькості до трьох груп: українців, робітників і православних.

За нашим задумом 14 соціальних груп, стосовно яких вимірювався ступінь близькості респондентів, мали б утворювати такі кластери: професійний, етнонаціональний, релігійний, політичний, демографічний, статусний. Проте обернені матриці компонентів 1994 та 2010 рр. структурувалися так, що окремі фактори склалися з різних комбінацій представлених кластерів: національних, релігійних, політичних та статусних.

Таким чином, порівняння структур матриць за 1994 та 2010 рр. дозволяє виявити певні наступності та зміни в ієрархіях групових ідентичностей респондентів Львова та Донецька.

Щодо наступності, то, по-перше, як у 1994, так і у 2010 рр. статистичну значущість зберіг індекс, який вимірював ступінь близькості до бізнесменів і багатих. По-друге, в обох хвилях опитування самодостатніми та опуклими були окремі змінні характеристики, що вимірювали ступінь близькості респондентів до груп українців, робітників і православних.

Що ж до відмінностей, то найсуттєвішою була трансформація суперечливого індексу 1994 р., який одночасно вимірював ступінь близькості (віддаленості) до репрезентантів радянської спадщини та ступінь віддаленості (близькості) до проукраїнських реформаторів. У 2010 р. замість нього утворилися два потужних індекси: один з них утворений групами, що символізують радянську спадщину, а інший зберіг певну суперечливість за рахунок протиставлення спільності з росіянами та спільності з проукраїнськими реформаторами. Зміни полягали у тому, що спільність з євреями, яка у 1994 р. входила у комплекс спільності з бізнесменами та багатими, у 2010 р. перейшла до комплексу груп, що уособлювали радянську спадщи-

ну. До цієї ж групи у 2010 р. перейшли раніше самодостатні характеристики – ступінь спільності з домогосподарками та пенсіонерами.

2. Порівняння Львова і Донецька за двома індексами та окремими змінними у 1994 р. На подальшому етапі порівняно два досліджувані міста за виокремленими індексами та змінними станом на 1994 р. (табл. 3).

Таблиця 3

Середні значення на шкалах вимірювання у Львові та Донецьку і статистична значущість різниці між ними у 1994 р.

Змінна	Шкала вимірювання	Місто Кількість випадків (N) Середнє (M) Стандартне відхилення (SD)	Статистична значущість різниці між середніми/ ета-квадрат
all94_1. Ступінь близькості до греко-католиків, росіян, українських націоналістів, радянських людей, комуністів, реформаторів	Від 1 до 7, де: 1 – багато спільного з росіянами, радянськими людьми, комуністами; нічого спільного з українськими націоналістами, реформаторами, греко-католиками; 7 – нічого спільного з росіянами, радянськими людьми, комуністами; багато спільного з українськими націоналістами, реформаторами, греко-католиками	Львів; N=332; M=4,49; SD=1,49	0,000** / 0,505
		Донецьк; N=335; M=2,08; SD=0,80	
all94_2. Ступінь близькості до бізнесменів, багатих, євреїв	Від 1 до 4, де: 1 – багато спільного з бізнесменами, багатими, євреями; 4 – нічого спільного з бізнесменами, багатими, євреями	Львів; N=389; M=3,34; SD=0,69	0,001** / 0,015
		Донецьк; N=421; M=3,51; SD=0,66	
v67. Ступінь близькості до українців	Від 1 до 4, де: 1 – багато спільного з українцями; 4 – нічого спільного з українцями	Львів; N=389; M=1,19; SD=0,56	0,002** / 0,011
		Донецьк; N=423; M=1,33; SD=0,72	
v63. Ступінь близькості до робітників	Від 1 до 4, де: 1 – багато спільного з робітниками; 4 – нічого спільного з робітниками	Львів; N=386; M=1,86; SD=1,08	0,031* / 0,006
		Донецьк; N=419; M=1,70; SD=1,00	
v68. Ступінь близькості до православних	Від 1 до 4, де: 1 – багато спільного з православними; 4 – нічого спільного з православними	Львів; N=379; M=2,11; SD=1,14	0,658 / 0,000
		Донецьк; N=415; M=2,14; SD=1,18	
v71. Ступінь близькості до домогосподарок	Від 1 до 4, де: 1 – багато спільного з домогосподарками; 4 – нічого спільного з домогосподарками	Львів; N=387; M=2,46; SD=1,25	0,862 / 0,000
		Донецьк; N=420; M=2,45; SD=1,18	

Продовження табл. 3

v62. Ступінь близькості до пенсіонерів	Від 1 до 4, де: 1 – багато спільного з пенсіонерами; 4 – нічого спільного з пенсіонерами	Львів; N=387; M=2,20; SD=1,11	0,001** / 0,013
		Донецьк; N=420; M=1,95; SD=1,09	

** Різниця між середніми є статистично значущою на рівні 0,01.

* Різниця між середніми є статистично значущою на рівні 0,05.

Джерело: складено за базою даних опитування “Львів – Донецьк: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей (1994 р.)”.

У контексті ступеня близькості до греко-католиків, росіян, українських націоналістів, радянських людей, комуністів, реформаторів 1994 р. респонденти Львова продемонстрували амбівалентну ідентифікацію стосовно зазначених груп з активно вираженим розкидом значень. Водночас респонденти з Донецька з відмінністю від респондентів зі Львова, статистично значимою на рівні 0,01, продемонстрували активно виражену спільність з росіянами, радянськими людьми і комуністами та відчутну віддаленість від українських націоналістів, реформаторів і греко-католиків.

Незважаючи на статистично значущу відмінність між Львовом і Донецьком на рівні 0,01, респонденти обох міст засвідчили невисокий ступінь спільності з бізнесменами, багатими людьми та євреями.

Водночас респонденти обох міст виявили високий ступінь спільності з українцями, хоча львів'яни ідентифікували себе з цією групою дещо сильніше, ніж респонденти Донецька, зі статистично значущою відмінністю на рівні 0,01.

Схожою була картина близькості з робітниками: в обох містах вона була яскраво вираженою, хоча у донецчан ця близькість була більш виразною, зі статистично значущою відмінністю на рівні 0,05.

Респонденти в обох містах відчували багато спільного з православними, без статистично значущої відмінності стосовно цього показника. У респондентів як Львова, так і Донецька спостерігалася дуже синхронізоване амбівалентне ставлення до домогосподарок. У контексті спільності з пенсіонерами у львівських респондентів зафіксовано рівень спільності з цією групою, близький до середнього, тоді як із статистично значущою відмінністю на рівні 0,01 у респондентів з Донецька було багато спільного з пенсіонерами.

3. Порівняння Львова і Донецька за трьома індексами та окремими змінними у 2010 р. Виконаємо порівняння двох досліджуваних міст за виокремленими індексами та певними змінними за станом на 2010 рік (табл. 4).

У контексті ступеня близькості до українських націоналістів, греко-католиків, росіян і реформаторів респонденти Львова у 2010 р. продемонстрували амбівалентно виражену характеристику з доволі активним розкидом її значень. Водночас респонденти Донецька зі статистично значущою відмінністю на рівні 0,01 підтвердили низький рівень спільності з українськими націоналістами, греко-католиками та реформаторами і великий рівень спільності з росіянами.

Середній рівень близькості був у респондентів з Донецька щодо пенсіонерів, комуністів, радянських людей, домогосподарок, євреїв. Респонденти зі Львова із статистично значущою відмінністю 0,01 продемонстрували незначний ступінь близькості із зазначеними суспільними когортами.

Слабо виражений ступінь близькості у респондентів з обох міст був стосовно бізнесменів і багатих. При цьому у респондентів з Донецька із статистично значущою відмінністю на рівні 0,01 такий параметр ідентифікації був сильнішим, ніж у львівських респондентів.

Респонденти обох міст продемонстрували достатньо багато спільного з українцями, але зі статистично значущою відмінністю на рівні 0,01 респонденти зі Львова відчували дещо більше спільного із зазначеною групою.

Таблиця 4

Середні значення на шкалах вимірювання у Львові та Донецьку і статистична значущість різниці між ними у 2010 р.

Змінна	Шкала вимірювання	Місто Кількість випадків (N) Середнє (M) Стандартне відхилення (SD)	Статистична значущість різниці між середніми/ ета-квадрат
all10_1. Ступінь близькості до українських націоналістів, греко-католиків, росіян, реформаторів	Від 1 до 7, де: 1 – багато спільного з українськими націоналістами, греко-католиками, реформаторами; нічого спільного з росіянами; 7 – нічого спільного з українськими націоналістами, греко-католиками, реформаторами; багато спільного з росіянами	Львів; N=337; M=3,28; SD=1,36	0,000** / 0,444
		Донецьк; N=337; M=5,40; SD=0,97	
all10_2. Ступінь близькості до пенсіонерів, комуністів, радянських людей, домогосподарок, євреїв	Від 1 до 4, де: 1 – багато спільного з пенсіонерами, комуністами, радянськими людьми, домогосподарками, євреями; 4 – нічого спільного з пенсіонерами, комуністами, радянськими людьми, домогосподарками, євреями	Львів; N=388; M=3,03; SD=0,58	0,000** / 0,108
		Донецьк; N=389; M=2,59; SD=0,66	
all10_3. Ступінь близькості до бізнесменів, багатих	Від 1 до 4, де: 1 – багато спільного з бізнесменами, багатими; 4 – нічого спільного з бізнесменами, багатими	Львів; N=393; M=3,02; SD=0,82	0,001** / 0,013
		Донецьк; N=401; M=3,20; SD=0,73	
v18.6. Ступінь близькості до українців	Від 1 до 4, де: 1 – багато спільного з українцями; 4 – нічого спільного з українцями	Львів; N=396; M=1,17; SD=0,53	0,000** / 0,113
		Донецьк; N=402; M=1,61; SD=0,70	
v18.2. Ступінь близькості до робітників	Від 1 до 4, де: 1 – багато спільного з робітниками; 4 – нічого спільного з робітниками	Львів; N=394; M=2,03; SD=0,99	0,012* / 0,008
		Донецьк; N=404; M=1,87; SD=0,79	
v18.7. Ступінь близькості до православних	Від 1 до 4, де: 1 – багато спільного з православними; 4 – нічого спільного з православними	Львів; N=389; M=1,91; SD=0,98	0,582 / 0,000
		Донецьк; N=397; M=1,95; SD=0,90	

** Різниця між середніми є статистично значущою на рівні 0,01.

* Різниця між середніми є статистично значущою на рівні 0,05.

Джерело: складено за базою даних опитування “Львів, Донецьк, Київ, Житомир, Херсон: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей (2010 р.)”.

Близьким до середнього був ступінь близькості респондентів Львова до робітників, тоді як із статистично значущою відмінністю на рівні 0,05 респонденти Донецька продемонстрували дещо вищий рівень спільності із зазначеною суспільною когортою.

У респондентів обох міст спостерігалася активно виражена спільність з православними, без статистично значущої відмінності між містами.

Таким чином, згідно з аналізом баз даних нашого дослідження за 1994 та 2010 рр. маємо такі результати.

Виявлені відмінності між оберненими матрицями компонентів 1994 та 2010 рр., на наш погляд, є проявом найбільш загальних тенденцій. По-перше, за 16 років відбулося зниження ступеня внутрішньої суперечливості ідентифікаційних процесів, тобто у 2010 р. кластеризація групових ідентичностей стала чіткішою і гомогеннішою. Так, в один індекс увійшли усі групи, що є репрезентантами “радянської спадщини”, а також більш чітко артикульовані спільності із соціальною групою багатих і бізнесменів. По-друге, змінилася група-антипод для проукраїнських реформаторів: у 1994 р. це були репрезентанти радянської спадщини, а у 2010 р. з цієї групи залишилися лише росіяни. На нашу думку, саме ця зміна певною мірою може вважатися однією з підстав для виникнення україно-російського конфлікту у 2014–2016 рр.

У рамках зазначених найзагальніших тенденцій порівняльний аналіз середніх за індексами та окремими змінними у часовій перспективі 1994–2010 рр. дає можливість для деталізованих узагальнень. Протягом 16 років збереглися такі виміри досліджуваних нами ідентифікаційних характеристик. У контексті індексів “проукраїнські реформатори проти їхніх антиподів” респонденти зі Львова впродовж 16 років зберегли нейтральну позицію, а респонденти-донеччани стало демонстрували соціальну дистанційованість стосовно проукраїнських реформаторів. Респонденти з обох міст протягом зазначеного періоду виявляли низький рівень спільності з бізнесменами і багатими. Водночас респонденти як Львова, так і Донецька протягом 16 років мали багато спільного з українцями, дещо менше спільного – з православними та робітниками. Щодо змін, то у респондентів Львова середній рівень їхньої спільності з домогосподарками та пенсіонерами, виявлений у 1994 р., через 16 років змінився на низький. У донецьких респондентів активно виражена спільність з пенсіонерами, характерна для 1994 р., у 2010 р. вона змінилася на спільність середнього рівня.

Висновки. Отже, порівняльний аналіз середніх значень за індексами та окремими змінними виявив значний комплекс сталих тенденцій і поодинокі зміни параметрів досліджуваних характеристик стосовно індивідуальної інтегральної ідентичності мешканців Львова і Донецька у зазначений період часу. На наш погляд, протягом 1994–2010 рр. репрезентанти обох регіональних центрів підтвердили значний вплив “радянської спадщини” на формування структур їх ідентичностей. Це проявилось, по-перше, у слабкій кристалізації класичних суспільних груп та усвідомленні їхніх соціальних настанов, по-друге, у збереженні орієнтації на патерналізм, що ґрунтувалася на відчутному дистанціюванні респондентів від багатих і бізнесменів, а також на слабкій підтримці або ж навіть на активному протиставленні щодо реформаторів. Таким чином, новітні ідентичності, які б відображали взаємозв’язок з новими соціальними реаліями, в обох містах протягом зазначеного 16-річного періоду були представлені в інтегральній індивідуальній ідентичності респондентів недостатньою мірою – сильнішим виявився вплив минувшини радянських часів. Можна припустити, що в умовах мирного еволюційного розвитку країни ідентифікаційні моделі та практики львів’ян і донеччан могли б поступово зближуватися, оскільки змістовно значущих відмінностей в ідентифікаційних наборах виявити в ті часи не вдалося. Проте і тоді поставало питання розриву з “радянською спадщиною” і обрання векторів подальшого розвитку, а отже, питання вибору, яке в узагальненій формі можна сформулювати як налаштованість на модернізаційні зміни або на узвичаєну стагнацію та прояви такої налаш-

тованості в ідентичностях респондентів Львова і Донецька, столиці й інших великих міст України. У подальших статтях циклу буде проаналізовано вектори змін, які відбулися в індивідуальних інтегральних ідентичностях респондентів у ситуації форсованого вибору, спровокованого спалахами сепаратизму, утворенням “ДНР” і “ЛНР” та гібридною війною, яку Росія розпочала і продовжує в Україні.

Список використаних джерел

1. Рябчук М. Дві України: кінець амбівалентності? / М. Рябчук // Критика. – 2015. – число 1-2 (207-208). – С. 2–12.
2. Мартен Д. Соціологія глобалізації / Д. Мартен, Ж.-Л. Мецжер, Ф. П’єр. – К. : КМ “Академія”, 2005. – 302 с.
3. Мусієздов А. Социологическая концепция городской идентичности / А. Мусієздов. – Харьков : ХНУ імени В.Н. Каразіна, 2013. – 372 с.
4. Huddy L. Contrasting Theoretical Approaches to Intergroup Relations / L. Huddy // Political Psychology. – 2004. – Vol. 25. – № 6. – P. 947–967.

References

1. Ryabchuk, M. (2015). *Dvi Ukrainy: kinets ambivalentnosti?* [Two Ukraines: is this the end of ambivalence?]. *Krytyka [Krytyka]*, 1-2 (207-208), 2-12 [in Ukrainian]
2. Marten, D., Metzher, Zh.-L., Pier, F. (2005). *Sotsiologhiia hlobalizatsii* [The sociology of globalization]. Kyiv, КМ “Akademiia” [in Ukrainian]
3. Musiezdov, A. (2013). *Sotsiologicheskaya kontseptsiya gorodskoi identichnosti* [Sociological concept of urban identity]. Kharkov: V.N. Karazin Kharkiv National University [in Russian]
4. Huddy, L. (2004). *Contrasting Theoretical Approaches to Intergroup Relations*. *Political Psychology*, 25, 6, 947-967 [in English]

Отримано 25.08.16

Черныш Н.И., проф., д-р социол. наук, завкафедрой социологии Львовского национального университета имени Ивана Франко, ул. Университетская, 1, Львов, 79000,

Сусак В.И., канд. социол. наук, доцент кафедры социологии Львовского национального университета имени Ивана Франко, ул. Университетская, 1, Львов, 79000; докторант факультета социологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, ул. Владимирская, 64/13, Киев, 01601

ПРЕЛЮДИЯ. БРЕМЯ “СОВЕТСКОГО НАСЛЕДИЯ”:

ИДЕНТИФИКАЦИОННЫЕ МОДЕЛИ ЖИТЕЛЕЙ ЛЬВОВА И ДОНЕЦКА (1994–2010 гг.)

С помощью факторного анализа исследованы преемственность и изменения в индивидуальной интегральной идентичности жителей Львова и Донецка в 1994–2010 гг. в контексте степени общего с одной из 14 социальных групп украинского общества. Эти группы выделены по профессиональным, этнонациональным, религиозным, политическим, демографическим и статусным характеристикам, опосредствованно отражавших ряд элементов социальной структуры украинского общества в указанный период. Выяснено, что новейшие идентичности, которые бы отражали взаимосвязь с новыми социальными реалиями постсоветских трансформаций, во Львове и Донецке в эти годы были представлены в индивидуальной интегральной идентичности респондентов двух региональных центров в недостаточной степени – более сильным оказалось влияние советского прошлого с присущей ему идентификационной моделью.

Ключевые слова: индивидуальная интегральная идентичность, Львов, Донецк, постсоветские трансформации, факторный анализ.

Chernysh N.Y., Dr. Habil. (Sociology), Professor, Head of the Department of Sociology, Ivan Franko National University of Lviv, 1 Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine, e-mail: nchernysh@gmail.com,
Susak V.I., PhD. (Sociology), Associate Professor, Department of Sociology, Ivan Franko National University of Lviv, 1 Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine; Post-Doctoral Fellow, Department of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 64/13 Volodymyrska Str., Kyiv, 01601, Ukraine, e-mail: vi.susak@gmail.com

PRELUDE. THE BURDAN OF “SOVIET LEGACY”:

IDENTIFICATION MODELS OF LVIV AND DONETSK RESIDENTS (1994–2010)

The goal of this article is to examine continuity and change in individual integral identities of ordinary residents of Lviv and Donetsk in the period since 1994 till 2010 in the context of the commonality degree with one of 14 social groups of the Ukrainian society. These groups have been identified by professional, ethno-national, religious, political, demographic characteristics and status, which indirectly reflected the elements of the social structure of Ukrainian society during the period in question. To find what were the real clusters of individual identities among Lvivians and donetskians we have used factor analysis with the rotation of Component Matrix by the method of Varimax with Kaiser Normalization. Comparative analysis of components extracted in 1994 and in 2010 showed a significant set of stable trends and few changes in the parameters of studied variables. In the formation of the structures of individual integral identities of representatives of both regional centers there were, firstly, the weak crystallization of classical social groups and awareness of their social attitudes, and secondly, preservation of the focus on paternalism, which was based on significant distancing of respondents from the rich and businessmen, as well as on their weak support of reformers or even active opposition to them. During the period of 1994–2010 new identities that would reflect the relationship with the new social realities of post-Soviet transformations were presented in individual integral identities of representatives of both regional centers showed to be insufficient – more powerful was influence of the heritage of Soviet times with its identification model.

Keywords: individual integral identity; Lviv, Donetsk; post-Soviet transformations; factor analysis.